

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION
NOVEMBER 2015

SESOTHO PUO YA PELE YA TLATSETSO: PAMPIRI YA I
SESOTHO FIRST ADDITIONAL LANGUAGE: PAPER I

Nako: Dihora tse 2½

Matshwao: 100

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e na le maqephe a 10. Etsa bonnete ba hore a felletse.
 2. Pampiri ena e arotswe dikarolo tse **NNE**, e leng:

KAROLO YA A TEKOKUTLWISISO
KAROLO YA B KAKARETSO
KAROLO YA C DITHOTHOKISO
KAROLO YA D THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO
 3. Araba dipotso kaofela.
 4. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
 5. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
 6. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.
-

KAROLO YA A TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1****TEMA YA 1.1**

Bala seratswana se latelang o nto araba dipotso tse se latelang.

Bana ba fetang dimilione tse 11 ba Afrika Borwa ba fumana tjhelete ya thuso e kalo ka R320. Tjhelete e fetang dimilione tse 25 e lefuwa ka kgwedi ho thusa ho fedisa bofutsana. Mmuelli wa naha wa *South African Social Security Agency (SASSA)* Kgomoco Diseko, o bua ka seo o tlamehang ho se tseba ha o kenya kopo ya tjhelete ya bana ya thuso.

Tjhelete ena e fuwa mohlokomedi wa ngwana, motho ya dulang le ngwana le ya mo hlokomelang le ha e se batswadi ba hae ba nnete. Kgomoco o re, hore o fumane tjhelete o tlameha ho amana le ngwana, mohlala, hoba mohlokomedi wa ngwana, motswadi, nkgono kapa ntatemoholo wa hae, kapa ngwana ya dilemo tse 16 ya hlokometseng lapa labo. Ntle le kamano ya hao le ngwana o lokela ho ba moahi wa Afrika Borwa kapa moahi ya dumelletsweng ho dula naheng ena. Ntlha ya ho qetela, ha o sebetsa mme o se na molekane, moputso wa hao wa kgwedi ha o a tshwanela ho feta R3 200 kapa ho feta R38 400 ka selemo. Bakeng sa batho ba nyalaneng, moputso wa bona o se fete R6 400 ka kgwedi ha o kopantswe kapa R76 400 ka selemo.

Haeba mohlokomedi wa ngwana e se motswadi, o tlameha ho paka hore ke mohlokomedi wa hae. Bopaki bo latelang bo bohlokwa hore motho eo e seng motswadi a fumane thuso ya bana: bopaki bo ngotsweng seteisheneng sa mapolesa, khopi ya tlaleho ya mosebeletsi wa setjhaba, bopaki bo ngotsweng ba motswadi wa ngwana le lengolo le pakang le tswang ho mosuwehlooho wa sekolo seo ngwana a se kenang. Le ho bana ha se bona kaofela ba ka fumanang thuso ena. Bana ba tlameha ho ba pakeng tsa dilemo tse 0 le tse 18, ba se be tlasa tlhokomelo ya mmuso jwale ka sepetlele sa mafu a kelello kapa tjhankana ya bana le ho dula le mohlokomedi ya sa lefellweng ho mo hlokomela.

Molao o dumela hore mohlokomedi kapa yena motswadi wa ngwana a ka ngodisa bana ba hae bao a ba tswalang le bao a ba filweng semolao ho sa kgathaletsehe hore ba bakae, empa Kgomoco a re motho a ka se fumane tjhelete ya bana ba fetang ba 6 bao a sa ba tswalang kapa bao a sa ba fuwang semolao. Ha mohlokomedi a ya boyabatho, ho tla batlwa mohlokomedi wa nakwana ho netefatsa hore ngwana o tswela pele ho fumana tjhelete. Mohlokomedi enwa wa nakwana a ka amohela tjhelete ena ho fihlela dikgwedi tse tsheletseng. Ho tloha moo lelapa le lokela ho fumana mohlokomedi ya tsitsiseng.

Motho a ka botsa hore mohlokomedi o fumana tjhelete ena jwang kgwedi le kgwedi. Ho na le tsela tse tharo tsa ho fumana tjhelete ena. Tsona ke tsena: Kontane – ho ya setsing sa SASSA se etsang ditefello ka letsatsi le itseng mme o saenele tjhelete eo. Tsela ya bobedi ke ya ho sebedisa karete ya SASSA ho reka dintho kapa ho e hula ho ATM, ya ho qetela ke ho ya setsing se amohedisang, se kang lehae la bana. Nakong e nngwe mohlokomedi wa bana a ka hloleha ho ya amohela tjhelete ena ka baka la ntho tse ngata tse kang botsofe, ho kula le boqhwalala. Maemo ana a ka se thibelle ngwana ho phela hantle hobane mohlokomedi a ka kgetha mohlokomedi ya tla mo emela hore a mo latele tjhelete.

Ka bomadimabe bana ba bangata ha ba fumane tjhelete ena molebe. E kgaolwa mafelong a kgwedi eo ngwana a tshwarang dilemo tse 18, ha ngwana a hlokahala, ha mohlokomedi a ka se late tjhelete dikgwedi tse tharo tse latelanang, ha ngwana a le tlasa tlhokomelo ya mmuso le ha ngwana a ka tswa ka hara naha.

[E qotsitswe ho *Bona Magazine*, Tlhakola, 2015]

- 1.1.1 Ke bana ba bakae ba fumanang thuso ho tswa mmusong? (1)
- 1.1.2 Ke mang mmuelli wa naha wa *South African Social Security Agency*? (1)
- 1.1.3 Ho ya ka wena thuso ena ya tjhelete e phetha lebaka la yona? Hobaneng o rialo? (2)
- 1.1.4 Tjhelete ee e fuwa mang? (1)
- 1.1.5 Ke bomang ba tshwanelang ho fumana tjhelete ya bana ya thuso? (2)
- 1.1.6 Ke bopaki bofe boo mohlokomedi eo e seng motswadi wa ngwana a ka bo tekang hore a fumane thuso ena? (4)
- 1.1.7 Ho etsahalang ha mohlokomedi a ya boyabatho? (2)
- 1.1.8 Mosotho o bolelang ha a re '**ho ya boyabatho**'? (2)
- 1.1.9 Na tjhelete ena e kgothaletsa ntho e ntle kapa e mpe setjhabeng? Hobaneng o rialo? (2)
- 1.1.10 Fana ka mabaka a 2 ao mmuso o ka kgaolang kapa ho emisa ho thusa ka tjhelete ena. (2)
- 1.1.11 Fana ka tsela e le nngwe eo thuso ena ya tjhelete e ka fumanwang kgwedi le kgwedi. (1)

[20]

TEMA YA 1.2

Bala o be o shebe papatso e ka tlase o nto araba dipotso.

FUMANA *IMMUNE-WISER* LE *IMMUNIZER*!

Na o ne o tseba hore *Immunizer* e na le di-*amino acid* tsa bohlokwa?

Mmele ha o kgone ho hlalisa di-*amino acid* tsa bohlokwa mme tsona di fumanwa dijong. Ditlatsetso tsa di-*amino acid* tsona tsa bohlokwa di a hloka hahala ka hobane dijo di ka ba le kgalelo ya tsona.

HARA DITSHEBETSO TSE DING, DI-AMINO ACID DI THUSA

- Ho lokisa le ho hodisa dithishu tsa mmele
- Ho etsa disele tse kgobedu le tse tshweu tsa madi
- Ho thusa ho tlosa tjhefo mmeleng
- Ho thusa leqeba hore le fole le ho laola matla

Ho phaella divithamining le dimineraleng, *IMMUNIZER* hape e na le di-*amino acid* tsa bohlokwa, hammoho le metswako e nkuweng ditapoleng tsa Afrika le dimeleng tsa *Aloe Vera* – le nang le di-*sterol* le di-*sterolin* tse ngata haholo tsa semela tse tsejwang di thusa ho tshehetsa tshebetso ya masole a mmele.

Botsa rakhemisi wa heno ho etsahalang mabapi le *IMMUNIZER*, e fumaneha naheng ka bophara ntle le lengolo la ngaka. E lefelwa ke di-*Medical Aid* tse ngata.

Immunizer e na le metswako e meraro eo o e hloka ng tlatsetso ya divithamini tse ngata, dimineral le ho tshehetsa tshebetso ya masole a mmele.

[Papatso e qotsitswe ho tswa ho *Bona Magazine*, Phupjane 2010, leqephe la 104]

- 1.2.1 Na sehlahiswa sena se ka phekola kokwana ya *HIV/AIDS*? (2)
 - 1.2.2 Metswako ya sehlahiswa sena e nkuwe ditlameng dife? (2)
 - 1.2.3 Fana ka lebitso la sehlahiswa sena. (1)
 - 1.2.4 Ke nnete hore motho o lokela ho fumana lengolo la ngaka pele a ka reka sehlahiswa sena? Hobaneng o rialo? (2)
 - 1.2.5 Hobaneng ha lebitso la sehlahiswa sena le ngotswe ka mongolo o moholo? (2)
 - 1.2.6 Fana ka lebitso la bahlahisi ba sehlahiswa sena. (1)
- [10]**

30 matshwao

KAROLO YA B KAKARETSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa temana e latelang ka kutlwisiso o nto di akaretsa ka dintlha tse hlano tsa bohlokwa.

Ela hloko dintlha tse latelang:

- **Nomora dintlha ho tloha ho 2.1 – 2.5.**
- **Palo ya mantswe e be pakeng tsa 60 le 70.**
- **Ngola ka mantswe a hao.**
- **Mohlahlubuwa ya sa lateleng ditaello o tla lahlehelwa ke matshwao.**

Mokopu le Baratang ba tsamaile mmoho yare ha ba fihla nokeng ya Mmasemouse ba arohana. Mokopu a nkela ka ho le letona, a hlwa kgorong ya Mmasekgou. Baratang a nka letsoho le letshehadi, a ya hlwa kgorong ya Ramoetsana. Mokopu kgopolo ya hae e ne e le ho ya Qhwasing, ho ya etsa motebo le lehae teng. Baratang o ne a utlwetse lekgulo le letle Qhoobeng, mme a rata ho ya aha teng. Mosadi wa Mokopu e ne e le repherephe e tshwanang le Baratang ka mmele, ntho e sa tsebeng le ho tsamaya. Ha a tsamaya a meneka feela, eka o ntsa boela morao. Taba e bohloko, a tshaba le ho palama pere, a re o tla tshoha a ewa, a eshwa a sia leruo la hae. Ka lebaka lena Mokopu a tswela pele le dinku, a sia mosadi le bara kamorao, hore ba tle ba iketlile, etswe dikgomo di tseba ho tsamaya, ha di kgathatse jwaloka dinku.

O ile Mokopu, a tsamaya a lisa sephadi, di ketlaketla dikonyana ha di se utlwa, a habile nako, a ntse a tadima letsatsi kgafetsa. O ne a rata hore ha le hlahlamela dithaba a be a le haufi le moo a yang. O ile, o ile, eitse ha a le kaekae a bona sedibana se kopotsang hamonate ka tlasa sefate. Metsinyana a sona a matshwana a elelang, a mo hopotsa hore ha esale a tsoha ha a so tsube kakana a hlaphole hlooho. Hang a ema sedibaneng seo, a tadima metsi a sona, a iphaphatha phatleng ka letsoho a re: "Ke ntse ke maketse hore na ke ka baka lang hlooho ya ka e leng boima, ke sitwang ho nahana hantle; ke hobane ha ke so mome kgomo ya fatshe." Hang a beha thotwana ya hae fatshe, a etsa kakana.

[E qotsitswe ho tswa bukeng ya *Mopheme* – S. Matlosa, 1982]

10 matshwao

KAROLO YA C DITHOTHOKISO**3.1 Thothokiso e sa bonwang.****KE A ITSHOLA – TJ MAHAPA**

- 1 O na be o kula moahisane,
- 2 O lla ka lengole o qakehile,
- 3 O re ntho ka maleng e a o tsamaya,
- 4 Nna jwalo ka moahisane ka iteka,
- 5 Ho ba wa mmakgonthe Mosotho o buile kgale,
- 6 Matlo ho tjha mabapi,
- 7 Ba ka boroko ka bo tela,
- 8 Phelo ba hao bo le tsietsing ngwaneso,
- 9 O nwele parafini o nwele sepiriti,
- 10 Koloji ka e batla ka ya ka tjhelete,
- 11 Ntlong ya kokelo ka o lefella,
- 12 Kajeno o fodile o a mphoqa,
- 13 O re ke ne ke mathisa bohata ke moloji,
- 14 O re ke nna ya o loileng kgale,
- 15 Ka hoo ke leka ho pata bohlaswa ba ka,
- 16 Ruri ke a itshola nna batho,
- 17 Thuso ya ka e mphetotse moloji.

- 3.1.1 Bolela hore thothokiso ena ke ya mofuta ofe. Hobaneng o rialo? (2)
- 3.1.2 Sethothokisi se re motho enwa o ne a amehile ditho dife tse 2 ho kuleng ha hae? (2)
- 3.1.3 Ke mokgabiso ofe o sebedisitsweng moleng wa 4? (1)
- 3.1.4 Sethothokisi se sebedisitse setaele sefe moleng wa 5? Bohlokwa ba setaele sena ke bofe? (2)
- 3.1.5 Mosotho o bolelang ha a re '**matlo ho tjha mabapi**'? (1)
- 3.1.6 Sethothokisi se re rutang thothokisong ena? (2)

[10]

3.2 Boela o bale thothokiso e latelang o nto araba dipotso.

MANTAHA HOSENG – PM RAMATHE

- 1 Kajeno ke lehlaphahlapha la motimahlaha,
- 2 Ke ditiletile tseleng,
- 3 Bang ba le tipatipa bang ke dithakgithakgi,
- 4 Ke tsona diketsahalo tsa hoseng.

- 5 Bang motho hlooho e boima,
- 6 Mosamo ke lejwe o a kukunelwa,
- 7 O hopola tsa maobane diketsahalo,
- 8 Tsona tse bohloko tsa ho kgehlemanya motho.

- 9 Mahlo a mokola ke bobete,
- 10 A tshwana le a mokoko kalaneng,
- 11 O thibasela o disitse dithole bongata,
- 12 Hoba o rata thotlolo mora nonyana.

- 13 Melomo o e nyeka kgafetsa ha se boomo,
- 14 E meputswa sa masumu wa dithako,
- 15 Ke sona setlhare sa Mantaha hoseng,
- 16 Empa ha se phoso ke tsona tsa maoba diketsahalo.

- 3.2.1 Ke diketsahalo dife tse 3 tse etsahalang hoseng ka Mantaha ho ya ka temathothokiso ya 1? (3)
- 3.2.2 Ke ntho efe e tsebahalang e kgehlemanyang motho ka Mantaha hoseng? (1)
- 3.2.3 Ke mokgabiso ofe o sebedisitsweng meleng ya 6 le 9? (1)
- 3.2.4 Bolela dintho tse 2 tse bonahalang sefahlehong sa mokola ka Mantaha hoseng. (2)
- 3.2.5 Ke mokgabiso ofe o fumanwang moleng wa 10? (1)
- 3.2.6 Fana ka molaetsa wa thothokiso ena. (2)
- [10]**

3.3 Bala thothokiso e latelang o nto araba dipotso tse theilweng hodima yona.

RAKGADI O KAE? – J RATHEBE

- 1 Helang Basotho nthuseng,
- 2 Mpatliseng ke saretswe,
- 3 Ke hlomohile ke dikgapha,
- 4 Rkgadi o kae?

- 5 Ntokolleng ke batle,
- 6 Hohle ditoronkong ke kgehlebane,
- 7 Metseng ke suthise,
- 8 Rkgadi o kae?

- 9 Ebe rkgadi o sa phela?
- 10 Botsang dikerekeng,
- 11 Botsang mabatleng,
- 12 Botsang baruti.

- 13 Hlakolang meokgo dikgutsana,
- 14 Re lla bohle re saretswe,
- 15 Hona ha batho ba nyamella lonyeng,
- 16 O ile rkgadi Lejweleputswa.

- 3.3.1 Thothokiso ena ke ya mofuta ofe? Hobaneng o rialo? (2)
- 3.3.2 Ke sebetsa kapa setaele sefe se sebedisitsweng meleng ya 10, 11 le 12? Hobaneng sethohokisi se sebedisitse setaele sena? (2)
- 3.3.3 Ho latela ditaba tsa thothokiso ena, ke hobaneng sethohokisi se re ho botswe **mabatleng le dikerekeng**? (2)
- 3.3.4 Ho sebedisitwe sebetsa kapa setaele sefe phetaphetong ya mola ho 4 le ho 8? (1)
- 3.3.5 Na sethohokisi se na le tshepo ya hore rkgadi o tla kgutla ho ya ka mola wa 16? Hobaneng o rialo? (3)

[10]**30 matshwao**

KAROLO YA D THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 4**

A utlwa ho kokotwa monyako, a tseba hantle hore Ntombi o se a lokile a loketse tsela. A tlola matjato jwalo ka hoseng ha a ne a tsoha, a nka pampitshana tsa hae ka pele mme a ya monyako, hore a hle a mo kgahlayetse hona moo pele a kena. O ne a sa tsebe hantlentle hore keng e etsang hore a utlwe a na le letswalo la hore ngwanana enwa a se ke a kena ka phaposing ya hae ha a le teng. Kapa ke yona tlhaho ya hae ya ho tshabana le batho ba basadi ka kakaretso. A tswa a se a nkile senotlolo. A fumana Ntombi a eme ka ntle, a sa itja ngwana batho a haula. A notlela, yaba ba ya koloing eo Ntombi a neng a se a e emisitse ka ntle pela karatjhe. Ntombi le yena o ne a utlwa a sehwa ke letswalo. Batho bana ba babedi ba kena ka koloing. Kolozi ya Ntombi e ne e le ntle.

- 4.1 Lentswe **hantle** ke lehlalosi. Bolela hore ke lehlalosi la mofuta ofe mme o le sebedise polelong ya hao. (2)
- 4.2 Lesupi **moo** moleng wa boraro le supa hore ketsahalo e pela mmuiswa. Sebedisa lesupi lena le supa ketsahalo e etsahala hole le mmui le mmuiswa polelong ya hao. (2)
- 4.3 Qolla lentswe le nyenyefaditsweng ho tswa seratswaneng se ka hodimo o nto le sebedisa polelong ya hao. (2)
- 4.4 Qolla marui a mabedi ho tswa seratswaneng mme o a sebedise dipolelong tsa hao. (4)
- 4.5 Batla makgethi a mabedi ho tswa seratswaneng mme o bolele hore ke a mofuta ofe. (4)
- 4.6 Ngola dipolelo tse latelang hape empa kgetlong lena o di ngole makgatheng a ka masakaneng.
- 4.6.1 O fumana Ntombi a bina ka ntle. (lephethi) (2)
- 4.6.2 Ntombi o tlola matjato jwalo ka hoseng ha a tsoha. (lekgathe letlang) (2)
- 4.7 Ngola leetsolli la lentswe **notlela** moleng wa 6 mme o le sebedise polelong ya hao (2)

Leha tsena tsohle di ne di sa re teke! ho Ntshebo mona, hoba o ne a tseba ntho eo a e rerileng ka bophelo ba hae, ho leta hona jwale ka bale ba letile thojana ho ne ho qala ho mo hwaya maikutlo. A qala ho ipotsa hore ebe ha ho na tlhasenyana ya nnete tabeng tsa batho bana ba ntseng ba re mohlankana enwa o mo etsa sephoqo. A ipotsa dipotso tsa feta dikarabo. Hoja a utlwa se neng se buuwa ke nkgono wa hae mma Dikeledi. Ntshebo o rata mohlankana enwa ka pelo yohle.

- 4.8 Qolla leakaretsi qotsong e ka hodimo o nto le sebedisa polelong ya hao. (2)
- 4.9 Qala polelo e latelang ka lentswe le ntshofaditsweng.
- Ntshebo o rata **mohlankana** ka pelo ya hae yohle. (2)

4.10 Ngola polelo e latelang temekisong ya tatolo.

Se neng se buuwa ke nkgono wa hae. (2)

4.11 Ngola polelo ena ho sekao se ka masakaneng.

Ntshebo o rata mohlankana wa hae ya hlomphang. (sekao kgoneho) (2)

4.12 Qolla lelahlelwa ho tswa qotsong e ka hodimo o nto le sebedisa polelong ya hao. (2)

30 matshwao

Matshwao kaofela: 100